

چالش‌های معادل‌یابی واژه‌های واج‌شناسی روسی برای فارسی‌زبانان در فرهنگ‌های دوزبانه

سمیرا کشاورز

دانشجوی آموزش زبان روسی، مقطع دکترای آموزش زبان روسی، دانشگاه تربیت مدرس

تهران، ایران

samira.keshavarz@modares.ac.ir

دکتر محمدرضا محمدی ©

دانشیار گروه زبان روسی، دانشگاه تربیت مدرس،

تهران، ایران

mrmoham@modares.ac.ir

واژه‌های کلیدی: واژه‌های واج‌شناسی، معادل‌یابی، فرهنگ دوزبانه، کاربران فارسی زبان، زبان روسی.

در دوره‌های کارشناسی و ارشد رشته آموزش زبان روسی، دانشجویان ایرانی با اصطلاحات حوزه واج‌شناسی و به زبان روسی برخورد می‌کنند. یکی از مشکلات آن‌ها نبود معادل مناسب برای اصطلاحات روسی در فرهنگ‌های دوزبانه موجود است. این تحقیق به دنبال آن است تا ضمن بررسی موضوع، به راهکارهایی برای برطرف شدن مشکل بپردازد.

واج‌شناسی (ФОНОЛОГИЯ) در روسیه در سال‌های ۸۰-۷۰ قرن ۱۹ به وجود آمد. بنیان‌گذار این علم بودوئن دوکورتنه^۱ شناخته شده است. زبان‌شناسانی نظیر لف شربا^۲، رومن یاکوبسن^۳، نیکلای ترویتسکوی^۴ و یاکولوو^۵ در شکل‌گیری این علم نقش بزرگی داشتند. واج‌شناسی در این کشور در سال‌های ۳۰ قرن ۲۰ به‌عنوان علمی مستقل شناخته شد (ЛЭС, ۱۹۹۸: ۵۵۶). بر اساس آن، دو مکتب

^۱ Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ - Jan Niecisław Ignacy Baudouin de Courtenay

^۲ Лев Щерба- Lev Shcherba

^۳ Роман Якобсон- Roman Jakobson

^۴ Николай Трубецкой- Nikolai Trubetzkoy

^۵ Николай Яковлев - Nikolai Jakovlev

مسکو وسنت پترزبورگ به وجود آمدند که هر یک از این مکاتب نظریه‌پردازی‌ها و تئوری‌های مخصوص خودشان را داشتند.

مکتب لنینگراد (سنت پترزبورگ) نمایندگانی همچون لف شریا، لف زیندر^۱، مارگاریتا ماتوسویچ^۲، لیا باندارکو^۳ و غیره دارد. افرادی همچون روبن آوانسوف^۴، ولادیمیر سیداروف^۵، پتر کوزنیتسوف^۶، الکساندر رفورماتسکی^۷، میخائیل پانوف^۸ و غیره از پیروان مکتب مسکو به شمار می‌روند: ЛЭС, ۱۹۹۸: (۵۵۶).

در مکتب سنت پترزبورگ، به تفاوت‌های قالبی صوتی زبان و در مکتب مسکو به مشابهت و همپوشانی این واحدها توجه می‌شود. بر همین اساس همانندی واج‌ها در مکتب پترزبورگ بر خودهمسانی آوایی و در مکتب مسکو بر خودهمانندی معنایی واج‌ها (фонема) به‌عنوان اجزای واژگ (морфема) تکیه می‌کند (ЛЭС, ۱۹۹۸: ۵۵۶-۵۵۷).

با توجه به نزدیکی دو شاخه آواشناسی و واج‌شناسی، زبان‌شناسان راجع به اینکه واج‌شناسی علمی مستقل است یا زیرمجموعه آواشناسی (фонетика) نظریه واحدی دارند که هنوز ارائه نشده است. لیکن آنچه مشهود است، ارتباط نزدیک یا زیرمجموعه بودن علم واج‌شناسی در علم آواشناسی است. این نزدیکی و اختلاف‌نظر، گاه محقق را برای معادل‌یابی مناسب به خطا می‌اندازد.

یکی از مهم‌ترین تألیفات در حوزه واج‌شناسی، کتاب «اصول واج‌شناسی» «Основы фонологии» اثر نیکلای ترویتسکوی است. به عقیده وی واج‌شناسی باید تفاوت‌های آوایی در زبان مورد نظر را بررسی کند که با تفاوت‌های معنایی مرتبط هستند. از واج‌شناسی باید به بیان دقیق‌تر آن، در بررسی نظام دستوری زبان استفاده شود (۱۹-۱۸: ۲۰۰۰, Трубецкой).

کتاب «دستور زبان روسی» «Русская грамматика» واج‌شناسی را به‌عنوان علمی مستقل توصیف می‌کند که واحدهای صوتی زبان - واج‌ها را بررسی می‌کند (Русская грамматика, ۱۹۸۰: ۷۴).

اغلب دانشجویان فارسی‌زبان، در کتاب‌ها و متون آواشناسی، اصطلاحات واج‌شناسی را مشاهده می‌کنند که با مشکل فهم و درک این اصطلاحات مواجه می‌شوند یکی از علل عمده این امر این است که اصطلاحات مذکور در فرهنگ‌های دوزبانه به فارسی معادل‌یابی نشده‌اند.

^۱ Лев Зиндер- Lev Zinder

^۲ Маргарита Матусевич- Margarita Matusevich

^۳ Лия Бондарко- Liya Bondarko

^۴ Рубен Аванесов- Ruben Avanesov

^۵ Владимир Сидоров- Vladimir Sidorov

^۶ Пётр Кузнецов- Piotr Kuznetsov

^۷ Александр Реформатский- Aleksandr Reformatsky

^۸ Михаил Панов- Michael Panov

کتاب‌های دستوری که برای فارسی‌زبانان نوشته شده است مانند کتاب آموزش نوین زبان روسی (لسانی، ۱۳۸۲)، دستور آموزشی زبان روسی (زهرایی، ۱۳۸۲) به حوزه صرفی - نحوی پرداخته‌اند و لذا اصطلاحات واج‌شناسی در آن‌ها ثبت نشده است. در کتاب آواشناسی زبان روسی (ولی‌پور، ۱۳۹۳) تعداد محدودی از اصطلاحات مذکور به ثبت رسیده و معادل‌یابی شده‌اند.

وجود نداشتن فرهنگ لغت دوزبانه تخصصی روسی به فارسی در حوزه واج‌شناسی از مشکلات زبان‌آموزان ایرانی است. فرهنگ‌های روسی به فارسی موجود مانند اوفچینیکووا (Oвчинникова)، واسکانیان (Восканян)، کلیف سوا (Клифцова) فرهنگ‌های تخصصی به شمار نمی‌روند؛ بنابراین در ثبت یا ارائه معادل آن‌ها در این‌گونه فرهنگ‌ها اقدامی صورت نگرفته است.

ازجمله اصطلاحات پرکاربرد این حوزه می‌توان به اصطلاحاتی نظیر: фонема, фонология, позиция, дифференциальные признаки, архифонема, гиперфонема اشاره کرد که نیاز به معادل‌یابی دارند.

بررسی واژه‌های واج‌شناسی روسی به زبان فارسی

این تحقیق برآن است که به بررسی چالش‌های معادل‌یابی اصطلاحات واج‌شناسی روسی در زبان فارسی بپردازد تا ضمن ارائه راهکار برای معادل‌یابی این اصطلاحات به نحوه تدوین فرهنگ واج‌شناسی دوزبانه روسی - فارسی اشاره کند.

در این تحقیق، برای استخراج و انتخاب واژگان واج‌شناسی از فرهنگ زبان‌شناسی و کتب تخصصی واج‌شناسی استفاده شده است. منبع اصلی استخراج واژه‌های واج‌شناسی روسی، فرهنگ زبان‌شناسی ا. آخمانووا (А.Ахмановой) Словарь лингвистических терминов است. گفتنی است که اصطلاحات منتخب، جزو پربسامدترین اصطلاحات در این حوزه هستند.

واژه‌های مذکور به لحاظ ریشه‌شناسی، به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند که برای معادل‌یابی هر دسته براساس فرهنگ‌های دوزبانه راه‌کاری ارائه می‌شود:

۱. واژه‌هایی که اصالتاً روسی محسوب نمی‌شوند. این‌گونه واژه‌ها را می‌توان به نمونه‌های زیر

تقسیم کرد:

الف) واژه‌های واج‌شناسی که با حرف Ф آغاز می‌شوند، در زبان روسی کلیه واژگانی که با حرف ф شروع می‌شوند، وام‌واژه محسوب می‌شوند؛ مانند: фонология, фонема, фон, фонация.

ب) واژه‌هایی با پسوند ция مانند: фонематизация, позиция, транскрипция.

ج) واژگانی با پیشوندهای غیر روسی نظیر: архи-, алло-, гипер- مانند: архифонема, гиперфонема

برای معادل‌یابی این واژه‌ها به زبان فارسی ناگزیر باید از زبان واسطه، یعنی زبان انگلیسی استفاده کرد. این توضیح لازم است که تعداد قابل‌توجهی از واژه‌ها در حوزه واج‌شناسی غیرروسی و وام‌گرفته محسوب می‌شوند.

۲. واژگانی که اصالتاً روسی هستند. این دسته شامل تعداد محدودی واژگان است که توسط زبان‌شناسان روس ارائه شده یا به‌عنوان معادل اصطلاحات غیر روسی هستند. اصطلاحاتی *противопоставление, противоположение* که معادل‌های روسی آن *оппозиция* است. (Ахманова, ۱۹۶۹:۳۶۹).

تقسیم‌بندی دیگری که می‌توان انجام داد، مربوط به تفکیک اصطلاحات واج‌شناسی در مکتب‌های این علم است. از جمله اصطلاحات مربوط به مکتب واج‌شناسی مسکو می‌توان به *морфонема, гиперфонема* اشاره کرد (ЛЭС, ۱۹۹۸: ۳۱۶) یا اصطلاح *морфонология* توسط نیکلای تروبتسکوی در سال‌های ۳۰ قرن ۲۰ پیشنهاد شده است (Лекант, ۲۰۰۹: ۳۳۴). اصطلاح دیگری که تروبتسکوی، واج‌شناس مکتب پراگ پیشنهاد کرده *archiphoneme* است (ساغروانیان، ۱۳۶۹: ۴۷۳؛ چگنی، ۱۳۸۴: ۱۹۱).

از آنجایی که این واژه‌ها تخصصی هستند، در فرهنگ‌های عمومی غیرتخصصی معادل آن‌ها یافت نمی‌شود. لذا باید با استفاده از فرهنگ‌های دوزبانه انگلیسی-فارسی درصد معادلیابی آن‌ها برآییم. ذکر این نکته لازم است که تعدادی از این‌گونه واژه‌ها با توجه به آنکه در زبان روسی و مربوط به مکاتب خاص کشور روسیه هستند، ضروری است تا ضمن شناسایی و دسته‌بندی آن‌ها به معادلیابی آن‌ها هم‌گماشت و اساساً این‌گونه واژه‌ها در فرهنگ‌های دوزبانه روسی به فارسی ثبت نشده‌اند.

در جمع‌بندی می‌توان چنین اظهارنظر کرد که برای بخش قابل‌توجهی از اصطلاحات واج‌شناسی روسی در فرهنگ‌های دوزبانه روسی به فارسی معادلی وجود ندارد و با توجه به ضرورت آموزش و پژوهش در این حوزه، ضروری است تا ابتدا نسبت به تفکیک آن‌ها به صورت مجموعه‌ای مکتوب اقدام و سپس معادل آن‌ها در فرهنگی مستقل و دوزبانه روسی به فارسی تنظیم و ارائه شود.

References

منابع

۱. اوفچینیکووا، ای. ک.، فروغیان، ح.، فرهنگ روسی به فارسی، تهران: گوتنبرگ، ۱۳۸۰
۲. چگنی ابراهیم، فرهنگ توصیفی آموزش زبان و زبان‌شناسی کاربردی (انگلیسی - فارسی، فارسی - انگلیسی)، تهران: ۱۳۸۴.
۳. زهرایی، حسن، دستور آموزشی زبان روسی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۲.
۴. ساغروانیان جلیل، فرهنگ اصطلاحات زبان‌شناسی: موضوعی - توصیفی، مشهد: نشر نما، ۱۳۶۹.
۵. لسانی، حسین، آموزش زبان روسی، تهران: کوهسار، ۱۳۸۲.
۶. واسکانیان، گرانت، فرهنگ روسی به فارسی، ویراست جدید، ویراستار و دستیار: محسن شجاعی تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۹۲.
۷. ولی‌پور علیرضا، آواشناسی زبان روسی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۳.

8. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.:советская энциклопедия, 1966.
9. ЛЭС-Лингвистический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. Н. Ярцевой. -2-ое изд. - М.: "Большая Российская Энциклопедия", 1998.
10. Русская грамматика: Академия Наук СССР Институт русского языка, ответ. ред. Шведовой Р. Ю. В 2 т. -М.: Наука. – Т. 2. - 1980.
11. Лекант П. А., Л. Л. Касаткин, Е.В. Клобуков и др. Современный русский литературный язык: Новое издание Учебник: / Под. ред. П. А. Леканта. – М.: Высшая школа, 2009.
12. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. – М: Аспект пресс, 2000.